

Nyíri Kristóf:

Konzervatizmus hagyományok nélkül

Hadd magyarázzam meg referátumom címét. A ma idehaza szokásos „konzervativizmus” alak helyett nemcsak azért használom a „konzervatizmus” kifejezést, mert előbbi feleslegesen cifrázó. Emlékeztetőül: az angol kizárólag a „conservatism” formát ismeri, a németben pedig többnyire „Konservatismus”-t mondanak, ahogyan jelesül Mannheim Károly is tette 1927-es klasszikus tanulmányában. Annak idején, a *Három nemzedékben*, Szekfü Gyula úgyszintén „konzervatizmus”-ról írt. Hanem a szokatlanabb formát figyelemfelhívásnak is szánom, noha bár értelemszerűen csak magyar fülek számára. Arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy merőben új konzervatizmus-gondolattal próbálkozom: hagyományok nélküli konzervatizmussal. Hagyományok nélkülivel egyrészt abban az értelemben, hogy noha visszanyúlok a konzervatív liberális Eötvöshöz és erősen kapcsolódom a liberális-konzervatív von Hayekhoz, az a posztmodern konzervatizmus, amely szemem előtt lebeg, sokszorosan híján van az elméleti előzményeknek. Hagyományok nélkülivel másrészt abban a radikális értelemben, hogy kétségbe vonom egyáltalán a tradíciók szükségességét és lehetőségét posztmodern vagy akár modern viszonyok között.

A konzervatizmussal mint témával régóta foglalkozom. 1975-ben jelent meg „Wittgenstein új tradicionalizmusa” című tanulmányom. 1994-ben tartott levelező tagi székfoglaló előadásom „A hagyomány fogalma” címet, 2002-ben elhangzott rendes tagi székfoglaló előadásom a „Hagyomány és képi gondolkodás” címet viselte. Mostani referátumomnak azonban új időszerűsége van. Egyfelől pusztán elméleti: 2012 decemberében egy budapesti nemzetközi konferencia keretében „Images in Conservative Education” címmel tartottam előadást, és ebben az előadásban, úgy érzem, megválaszoltam azt a kérdést, amelyet rendes tagi székfoglalóban csak megválaszolni látszottam: mi a viszony konzervatizmus és képiség között? A reményeim szerint ezúttal valóban érvényes válasz úgy hangzik, hogy a képek ismeretfilozófiai értelemben közvetlenebbül közvetítik az igazságot, mint teszik azt szövegek élőszóban vagy írásban. Referátumom új időszerűsége, másfelől, politikai és ha tetszik érzelmi. Politikai: Szakály Sándor emlékezetes januári nyilatkozata aligha hangozhatott volna el, ha a mai Magyarországon létezne hitelesen konzervatív gondolkodás. Érzelmi: a médiavita során, amely a nyilatkozat után kirobbant, számos kép és filmfelvétel került sugárzásra, legtöbbször, nyilván, újrásugárzásra. Engem ezek a képek – a magyar holokauszt bizonyos képei – olyan felismerésekkel szembesítettek, amelyeket a maguk teljességében addigi életemben, sokszoros önvédelemből, megpróbáltam elfojtani. Újabb jelzése, számomra, annak, hogy a hitelességre törekvő konzervatív gondolkodás a posztmodern korban a képek megfellebezhetetlen igazságára épül.

Referátumom négy részből áll. Az elsőnek a „Mit is értsünk konzervatizmuson?” címet adtam. Ebben a részben olyan konzervatizmus-fogalmat próbálok meg explicálni, azaz stipuláció mentén kifejteni, amely a konzervatív beállítottságot megkerülhetetlennek, történelmi korokat áthidalónak, ma is érvényesnek mutatja. Mit őriz a konzervatív? A jövő nemzedékek életlehetőségét, közelebbről a tudásnak azt a teljességét, amelytől a jövő nemzedékek fennmaradását valójában várhatjuk. A második részben – címe: „A hagyomány kiüresedése” – arra a kiterjedt társadalomtudományi érvanyagra fogok utalni, amely szerint a tradíció mint tradíció nem más, mint a tudásmegőrzés intézménye az elsődleges szóbeliség viszonyai közepette; azaz csupán periférikus funkcionalitással bír az írásbeliség, a könyvnyomtatás és kivált az online hálózott digitális kommunikáció korában. A harmadik részben – „A kon-

zervatív tudásfelfogás” – minden emberi tudás alapvetően gyakorlati, lokális, centralizálhatatlan voltára emlékeztetek, jelezve következésképp azt is, hogy a hiteles konzervatizmus szerint az *oktatás* alapvetően nem központosítható. Végül a negyedik, utolsó részben – „Konzervatizmus és képiség” – az emberi gondolkodás primordiálisan vizuális természetére hívom fel a figyelmet, és azt igyekszem megfogalmazni, hogy a szóbeli tudásátadás – hagyományozás és írásbeli tudásközvetítés – tekintélyelvűsége helyébe miképpen lép, a képek bőségének korában, a vizuális tudásszerzés: mintegy hagyatkozásunk a képek közvetlen igazságára.

1. Mit is értsünk konzervatizmuson?

Mit őriz a konzervatív? A kérdés megrázónak bizonyul, amint tudatosul bennünk, hogy a szokásos válaszok feloldhatatlan paradoxonokhoz vezetnek. Hiszen ha azt mondjuk, hogy a konzervatív a fennállót őrzi, azaz a mindenkori jelent, ezzel elfogadjuk, hogy a konzervatizmus hol ilyen, hol olyan normákat képvisel: bármit. Ha viszont a konzervatizmust úgy fogjuk fel, mint amely ennek vagy annak az elmúlt kornak viszonyait törekszik helyreállítani, akkor egyfelől persze nem őrzésről, hanem rombolásról – a jelen lerombolásáról – van szó; továbbá okadatolásra szorul, hogy vajon miért éppen ehhez vagy ahhoz a múlthoz kívánatos visszatérnünk? A múltat jelenné kalapáló konzervatív elgondolt tervet kényszerít rá a jelenre, vagyis pontosan azt teszi, amitől mondjuk egy Burke a leginkább óvott. 1923-ban Musil így írt a múltba tekintő konzervatizmusról: „A kötelekeit vesztett embernek a régi köteleket ajánlják: Hit, tudományelőttiség, egyszerűség, humanizmus, altruizmus, nemzeti szolidaritás, állampolgári alávettség: a kapitalista individualizmusnak és mentalitásának feláldozása. ... Azt hiszik, hogy egy hanyatlást kell gyógyítaniok. – Egészen ritkán ismerik fel, hogy ezek a jelenségek új problémát jelentenek, amely még nincs megoldva: alig ismerek olyan feldolgozást, amely a jelennek ezt a problematikáját egyszer mint problémát, mint valami újat fogná fel és nem mint elhibázott megoldást.” És újabb paradoxonhoz vezet, ha – amint ez túlnyomórészt történik – a konzervatizmust úgymond a tradicionalizmussal azonosítják. Már utaltam arra, és referátumom következő részében még visszatérek rá, hogy az elsődleges szóbeliség letűntével voltaképpen félrevezető, ha tradíciókról – s következésképp tradicionalizmusról – beszélünk. Mannheim Károly szerintem melléfog, amikor a konzervatizmust tudatosult tradicionalizmusnak mondja – „Konservatismus ... ist offenbar zunächst nichts anderes als ein Reflexivwerden des Traditionalismus” –, és elveti Lord Cecil „natural conservatism” – *természetes konzervatizmus* – formuláját.

Jómagam a konzervatizmust éppenséggel örök emberi attitűdnek tekintem, csakúgy mint a liberalizmust, a szabadság világnézetét. Továbbá régóta egyetértek azzal a felfogással, miszerint a modern konzervatizmus alapvetően támaszkodik a modern liberalizmusra. Hadd idézzek egy 1981-es tanulmányomból: „Azt a folyamatot, melynek során a második világháború utáni angolszász konzervativizmus egyre fokozódó mértékben olvasztja magába a klasszikus liberális eszmekör központi elemeit, még ma is sokan gyanakvással, sőt megrökönyödéssel szemlélik mind konzervatív, mind liberális berkekben. A klasszikus liberális fogalmak konzervatív asszimilációja azonban sem történelmileg előzmény nélkülinek, sem első pillantásra lehetetlennek nem minősíthető. Végülis a szabad piac spontán rendje éppenséggel számot tarthat a természetesen-magától keletkezett iránti konzervatív rokonszenvre, míg az állami beavatkozás és központi tervezés a mesterséggel és előzetes sémához idomítottal szembeni konzervatív viszolygást ébreszti föl; a munkamegosztás könnyen fölfogható ama társadalmi sokféleség és hierarchia mozzanatának, melyet a konzervatívok mindig is kívánatosnak tartottak; az anyagi egyenlőtlenség éppenséggel normálisnak tetszik az elkerülhetetlen frusztráció és szenvedés világában, míg az újraelosztás és jóléti állam egalitáriánus-antiliberalis eszméje szükségképpen ellentétben áll a konzervativizmus ama meggyőződésével, hogy az utópia ezen a földön nem valósítható meg.”

A konzervatív tartást a liberálistól annyiban viszont föltétlenül megkülönböztetendőnek gondolom, hogy előbbit mindenképpen jellemzi egyfajta vallásos érzület. A konzervatív a világot és a maga életét mintegy ajándéknak éli meg, valamiféle meghatározhatatlan hálát és kötelességtudatot érez, jogokra akkor tart igényt, ha úgymond kiküzdötte és kiérdemelte azokat, világnézetéhez-világérzéséhez mindig hozzátartozik a magasabbra tekintő hódolat, alázat és áhítat. Alázatot mondok, nem megalázkodást. A konzervatív az ég felé tárja kezét, leborul, letérdel – fejet hajt a lét magasztossága előtt.

S most jutok el akkor a konzervatizmus-fogalom bevezetőmben már jelzett, általam javasolt explikációjához. A konzervatív a jövő nemzedékek életlehetőségét őrzi, közelebbről azt a tudásteljséget, amelyen a jövő megteremthetősége múlik. A konzervatív nem a múltba, hanem a jövőbe tekint, miközben azonban – szükségképpen – más-más korszakokban más-más módon törekszik a jövő megőrzésére. A premodern (írásbeliség-előtti és könyvnyomtatás-előtti), mozdulatlan vagy mozdulatlannak látszó korban a konzervatív értelemszerűen azon igyekezett, hogy gyermekei úgy nőjenek fel, ahogyan az ő szülei felnőttek. Ez a tradíciók, a hagyományok, a kötelező kötöttségek kora volt. A nyomtatott szövegek egyéni tájékozódást lehetővé tevő modern világában a konzervatív úgymond a hamis eszmék mozgatta radikális változásoktól féltette a következő nemzedéket, innen a klasszikus konzervatizmus elmélet-ellenessége és a lassú-megfontolt haladás szorgalmazása. Végül a mai, elektromos-elektronikus, hálózott – posztmodern – korban a konzervatív aggodalom elsősorban az olyan anyira összetetté vált világ szélsőségesen kiszámíthatatlan voltának szól: a posztmodern konzervatizmus nem hisz a nagy ideológiákban, ám éppenséggel nem elméletellenes, hanem – az ismeretlen jövő veszélyeire felkészülendő – a tudás és tudomány elérhető teljségét igényli.

2. A hagyomány kiüresedése

Bármely társadalom folytonosságának és fönmaradásának előföltétele a kulturális örökség nemzedékről nemzedékre történő átadása. Hagyományozódnak, először is, az anyagi kultúra elemei: a javak, eszközök, berendezések, épületek, természeti erőforrások. Hagyományozódnak, másodsor, a szokások, cselekvés- és eljárásmodok, hagyományozódik a társadalmi gyakorlat. A gyakorlat átadása részben közvetlenül, példa és utánpótlás útján zajlik, másrészt nyelvi közvetítéssel. A nyelvben rögzült tudás átadása alkotja a kultúra átörökítésének harmadik vonulatát. Az elsődleges szóbeliség viszonyai közepette a formulákban és narratívákban történő hagyományozás a tudásmegőrzés sajátos intézménye: a kollektív emlékezet nem található támaszt írásos dokumentumokban, s ezáltal arra kényszerül, hogy a nélkülözhetetlen szövegeket újra meg újra hangosan ismétlegesse, s persze arra, hogy e szövegeket kétségbevonhatatlan igazságúnak fogja fel. Az átadott szöveg kétségbevonhatatlanságát ama fikció legitimálja, mely szerint áthagyományozása nemzedékről nemzedékre változatlanul történt. Az írásbeliség kialakulásával ez a fikció – amely tehát a szó szigorú értelmében vett hagyomány elengedhetetlen lényegét alkotja – feleslegessé, sőt tarthatatlanná válik.

A *nemzeti hagyományok* fogalma kiváltképpen félrevezető, hiszen a modern nemzet csak az írásbeliség kiteljesedésével, a könyvnyomtatás korában jött létre. Ha csupán Benedict Anderson 1983-ban megjelent könyvére gondolok – *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* –, vagy az Eric Hobsbawm és Terence Ranger szerkesztésében ugyanazon évben kiadott *The Invention of Tradition* című kötetre, azt kell mondanom, hogy a nemzeti hagyományok fiktív voltát leleplező tudományos vita már régesrég sikeresen lezajlott. Talán éppen egy éve hangzott el jelen falak között a magát konzervatívnak mondó és sokak által sajnos valóban konzervatívnak tartott Roger Scruton előadása az Európai Unió ellen és a nemzetállamok mellett, amelyben „a nemzeti hűségnek a nemzetállamokat meghatározó és összetartó erejéről” beszélt, s úgy fogalmazott, hogy „a nemzet a

'mi' névmás legtermészetesebb kerete". Scruton a „nemzeti lojalitás” csillámló kifejezését igyekszik kiaknázni, folyamatosan keverve a nemzet, nemzetállam, lokalitás és állami territorialitás fogalmait. A tizenkilencedik század közepén a mi Eötvös Józsefünk pontosabb eligazítást adott, amikor így fogalmazott: „Az azon állam iránt való szeretet, melyet csak a térről ismerünk teljesen, egyéb valami, mint amely születéshelyünk virányára emlékeztet... a jelenkori állam, sokkal nagyobb kiterjedésű levén, hogysen érzékeinkkel fölfoghatók, csak eszményképpen tűnik föl előttünk... Sokkal nagyobb a haza, hogysen mint egészten mindenki szerethesse...” Amúgy a valódi lokalitás, a helyhez-helyzethez tartozás a konzervativizmus alapvető fogalma, nemcsak emocionális, de tudásfilozófiai értelemben is.

3. A konzervatív tudásfelfogás

A konzervatív gondolkodás – hadd emlékeztessenek csak Hayekra vagy Polányi Mihályra – a tudást gyakorlatinak, lokálisnak-decentralizáltnak, a tudás hordozói között elosztottnak tartja. A tudás nem központosítható, mivel nem különíthető el azoktól a konkrét cselekvési módozatoktól, amelyekbe kinek-kinek személyes gyakorlata során beágyazott. Nem pusztán arról van szó, hogy az egyes emberek, az egyes tájak lakói, az egyes foglalkozások művelői bármiféle központi hatalomnál jobban tudják, mi is az érdekük: hanem arról, hogy ez a tudás összefonódik életük minden zsigeri rezdülésével, attól nem elválasztható. A konzervatív politikának arra kell irányulnia, hogy az egyes emberek, közösségek, szakmák körében azok sajátos tudása minél inkább eleven, hatékony, elmélyült, bővülő és felhalmozható legyen. A hatékony tudás viszont, a hatékony modern és posztmodern tudás, hatékony iskolarendszert előfeltételez.

A posztmodern tudás a világhálón kering, elsajátítása nem lehetséges életem át tartó informális tanulás és szükségképpen az angol mint világnyelv valamelyes ismerete nélkül, ám mind a megfelelő gyermekkori szocializáció, mind a versenyképes felsőfokú tájékozódás igényli a formális képzés kereteit. A sikeres iskolarendszereket ma – bárhol és bármilyen szinten – a decentralizáció jellemzi, a lokális tudás és tehetség felszabadítása. A decentralizáció az iskolák egyfajta szabad versenyét is jelenti. Egybevágó tapasztalatok szerint azok az alsó- és középfokú iskolák lesznek az iskolák szabad versenyének nyertesei, azok bocsátják ki a legsikeresebb tudással rendelkező ifjakat, amelyek a felsőfokú képzési intézményeket legsikeresebben elvégzett tanárokat foglalkoztatják. Ami pedig a felsőfokú intézmények képzési szerkezetét illeti, a posztmodern jövő előreláthatóságát illető konzervatív szkepszis óva int attól, hogy ezt a szerkezetet úgymond a munkaerőpiac várható igényeihez igazítsuk. A munkaerőpiac igényei valójában nem kiszámíthatóak, miközben – s ez megint egybevág a posztmodern konzervatív felfogással – a közoktatás is, nyilván, minél teljesebb tudású tanárokat igényel. Ama teljes tudás viszont – referátumom utolsó témájához érkezem – nem nélkülözheti a vizuális pedagógia eszköztárát.

4. Konzervativizmus és képesség

Az emberi gondolkodás egyaránt szóbeli és képies. Az írásbeliség és könyvnyomtatás évezredek-évszázadai nem kedveztek a képi tudásközvetítésnek, viszont a digitális közeg az őseredetű képi dimenziót ismét az emberi életvilág természetes részévé teszi. A kép merőben konzervatív. Először is belátható, hogy a kép a konzervatív nézőpontból oly alapvető gyakorlati tudás átadásának jóval alkalmasabb eszköze, mint a pusztán szóbeli közlés. Másodsorú nyilvánvaló, hogy a kép nemcsak konzervatív abban az értelemben, hogy adott elképzelést, alakot, ősi vagy újabb tudást változhatatlan helyzetben és tartalommal rögzít, de egyúttal radikális igazsághordozó is. Emlékeztetek bevezetőmben érintett élményemre: a

magyar holokauszt valóságait a képek ellenállhatatlanabban közvetítették számomra, mint a bármily szenvedélyes és pontos, vagy persze adott esetben éppenséggel hazug szövegek.

Harmadszor a posztmodern konzervatív számára különös jelentősége van a *mozgó*-képnek, nemcsak mint életeleven ábrázolásnak, hanem kiváltképpen mint az ismeretlen jövőt próbaképpen megjelenítő animációnak-szimulációnak. Negyedszer a képek könnyebb teremthetősége és elérhetősége filozófiai szinten megoldást kínál arra a – referátumom középpontjában álló – problémára, hogy a posztmodern konzervatív vajon mit kezdjen a *hagyományok* hagyományos konzervatív dilemmájával. A szavak közegében a hangzó hagyomány a megfelelőbezetetlen tekintély erejére támaszkodva adhatott át felfogásmódokat, az írásban rögzített szövegek is tekintélyt parancsoltak és nem vagy csak nehezen voltak ellenőrizhetők. A képek közegében azonban közvetlenül megmutatkozik az, hogy milyen maga a *világ* ténylegesen. A tekintély vak ereje helyébe a látható világ ereje lép. Végül ötödször, a képek persze nemcsak a tudományos realizmus, de a transzcendáló idealizmus lehetséges jelentéshordozói is. Képek – amint látványok is, kiváltképp a természeti szép látványa – igencsak alkalmasak a magasabb iránti áhítat – a diffúz konzervatív vallási érzés – közvetítésére. A hagyományok nélküli konzervatizmus – a huszonegyedik század konzervatizmusa – a szavak rábeszélő képessége helyett és a racionális verbális érvelés mellett a kognitív architektúránkban eleve megalapozott, de a mindennapi, tudományos és politikai gyakorlatban csak a képek posztmodern bőségével elérhetővé váló képi realizmus igazságaira hagyatkozik. Tudományos és politikai gyakorlat persze, hadd zárjam így, merőben különböznek egymástól. A tudomány gyakorlata az igazság kompromisszummentes keresése, a politika gyakorlata az érdekérvényesítés és érdekharmozás. Ezt a különbözőséget a jövő konzervatizmusának minden bizonnyal szem előtt kell tartania.